

Željka Čorak

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Sv. Mihovil u Ovčarevu između historije i historicizma

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Predan 27. 7. 2004.

Sažetak

Ovaj se rad bavi veoma zanimljivim primjerom sakralne arhitekture 19. stoljeća, u kojemu se teško razlikuje kontinuitet od revivala a historija se pretapa u historicizam. Riječ je o crkvi sv. Mihovila u Ovčarevu kraj Travnika, dovršenoj 1869.–1870. godine. Stilski je bitno obilježava zapadno pročelje izvedeno prema kvatrocenteskom trolisnom predlošku. Ono bi svoj izvor moglo imati od dalmatinske obale, od dubrovačkoga Sv. Spasa, do, još vjerojatnije, Venecije. To

trolisno pročelje ne očituje shemu svodova, nego je kao kulisa nalijepljeno na ono što bi davao konstruktivni presjek crkve s dvostrešnim krovom – tj. na pročelje s trokutnim zabatom. Također, na istočnoj strani, na dnu zvonika, izvedena je monofora kopljastog luka, doslovni element cvjetne gotike, koji zajedno s renesansnom fasadom prenosi kroz vrijeme kompozitni stil.

Ključne riječi: sakralna arhitektura, 19. stoljeće, Ovčarevo, Sv. Mihovil, historicizam, kompozitni stil

Opis

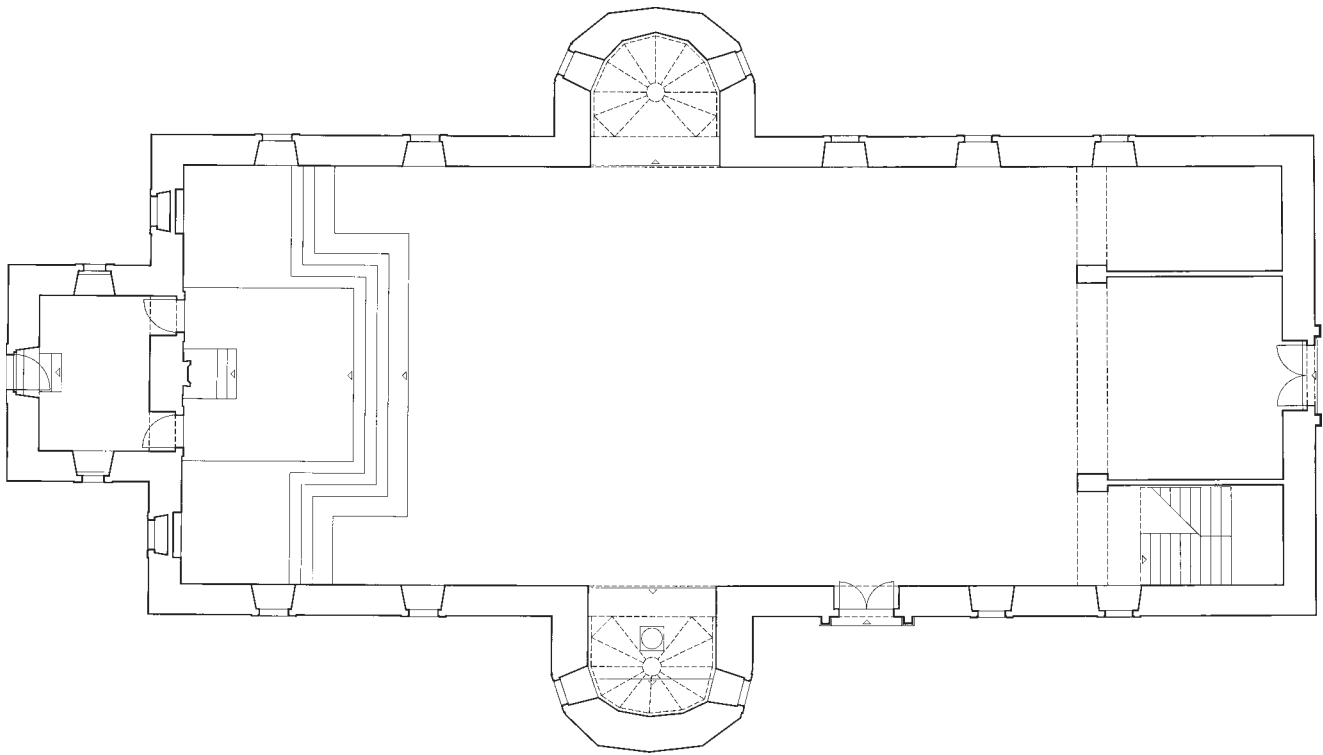
Crkva sv. Mihovila u Ovčarevu (tri kilometra od središta Travnika) jedna je od tri danas najstarije izvorno sačuvane crkve u Bosni.¹ Građena je krajem sedmog desetljeća 19. stoljeća, a jedini sigurni podatak o njezinoj gradnji jest bilješka tadašnjeg župnika fra Jake Baltića da ju je »dopremao«, to jest namještao i ukrašavao, 1870.² Područje župe Ovčarevo – koje se tada zvalo Orašje – bilo je veliko, što objašnjava veličinu crkve.³ Ona je izgrađena u povijesno zakinutom, a prirodno povlaštenom kraju. U tursko doba, sve do dolaska Omer-paše Latasa, 1853., kršćanske bogomolje nisu se smjele graditi od trajnog materijala niti se isticati okomicama zvonika.⁴ Ta je dakle drvena povijest hranila česte plamenove i od nje zapravo ništa nije ostalo. Val nove izgradnje krenuo je 1853. godine, kad su započete (ali ne sve ubrzo i dovršene) crkve u Dolcu kraj Travnika, samostanska crkva u Gučoj Gori, nova samostanska crkva u Kreševu, pa u Vidošinu, na Gorici u Livnu; 1854. nova crkva u Varešu, u Zoviku u Bosanskoj Posavini... Tako je i crkva u Ovčarevu nastala strpljivom lukavštinom fra Jake Baltića.⁵ Što se tiče prirodnih povlastica, crkva sv. Mihovila u Ovčarevu nalazi se u prekrasnom krajoliku. Dugo se skriva pogledu onoga tko joj prilazi. S jedne strane pozadina su joj padine Vlašića, a s druge strane gleda daleko u Lašvansku dolinu. Sama ta crkva ima u sebi nešto nestvarno, nešto od fatamorgane. Jer njezin oblik tolika je transpozicija u vremenu da djeluje kao priviđenje i u prostoru.

Tlocrt crkve čisti je izduženi pravokutnik, uz koji je na sredini istočne strane vezan zvonik, a iz sredina sjeverne i južne

strane izlaze dvije poligonalne kapelice, napominjući motiv transepta i markirajući oblik križa. Prizemlje zvonika funkcionira kao sakristija, cijeli je ostali prostor jedinstven. Crkva je građena od grubog pritesanog i lomljenog kamena. Unutarnja i vanjska strana debelog зида izvedene su od krupnijeg kamenja, a između njih ubacivan je sitni lomljenac povremeno učvršćen drvenim gredicama. Dekorativni dijelovi (okviri portala i prozora) od tesanoga su i klesanog kamena. Ziđe je u prethodnoj fazi bilo žbukano, no skinuta žbuka dala je oplošju treperavost, toplinu i boju, arhaičan ton, koji je uvelike doprinio dojmljivosti zdanja i podcrtao njegova neobična svojstva.

Od 1975. do 1979. crkva je obnavljana,⁶ a ta obnova je promijenila korni dio. Umjesto znatno tanjega drvenoga kora na dva stupa unesena je teška betonska konstrukcija, ploča kora koja počiva na krivoljastoj formi plastike (djelomično presvučenoj drvetom) u tragu informelne estetike. Tim zahvatom oblikovano je predvorje. Strop je drven, unutar krovišta, kao neka vrsta lažnog svoda. Kosina od stropa do dna krovišta, prije od trske, lomljenca i žbuke, također je obložena drvetom, pojačavajući dojam svoda. Zahvat na kornom dijelu jedina je znatna i ne sasvim adekvatna promjena u crkvi, ali unatoč samoživosti i nametljivosti forme, karakterističnoj za svijet šezdesetih i sedamdesetih godina, sklad prostora nije umanjen.

Kako se iz tlocrta vidi, volumen crkve jest kvadar sa spomenutim prislonjenim zvonikom i s dvjema kapelicama; krov je dvostrešan, jednostavan i prilično strm. Ono što se iz tlocrta ne vidi jest da je na zapadnoj strani »prilijepljena« visoka

Ovčarevo, crkva sv. Mihovila, tlocrt
Ovčarevo, St Michael, ground-plan

trolisna fasada. Gledano s boka, lijepo se očituje susret onoga što bi bio trokutni zabat i onoga što je trolisni ekran. To zapadno pročelje raščlanjeno je okomito u tri zone; prva seže do polovice visine i vijenac je dijeli od samog trolista. Na njoj je portal u sredini i dvije monofore oblog luka simetrično desno i lijevo iznad njega. U srednjoj zoni (bokovi trolista koje opet vijenac odvaja od njegova vrha) tri su simetrično raspoređena okulusa, na poziciji (i u smislu) rozeta. Najgornja zona, sam vrh trolista, u sredini, u dimenzijama drugih monofora, ima nišu s kipom sv. Mihovila, nešto bogatije uokvirenu.⁷ Trolist je obrubljen vijencem koji u obje zone počiva na vrlo niskom pilastru s naznačenim kapitelom. Na samom sljemenu zaglavni je kamen s križem.

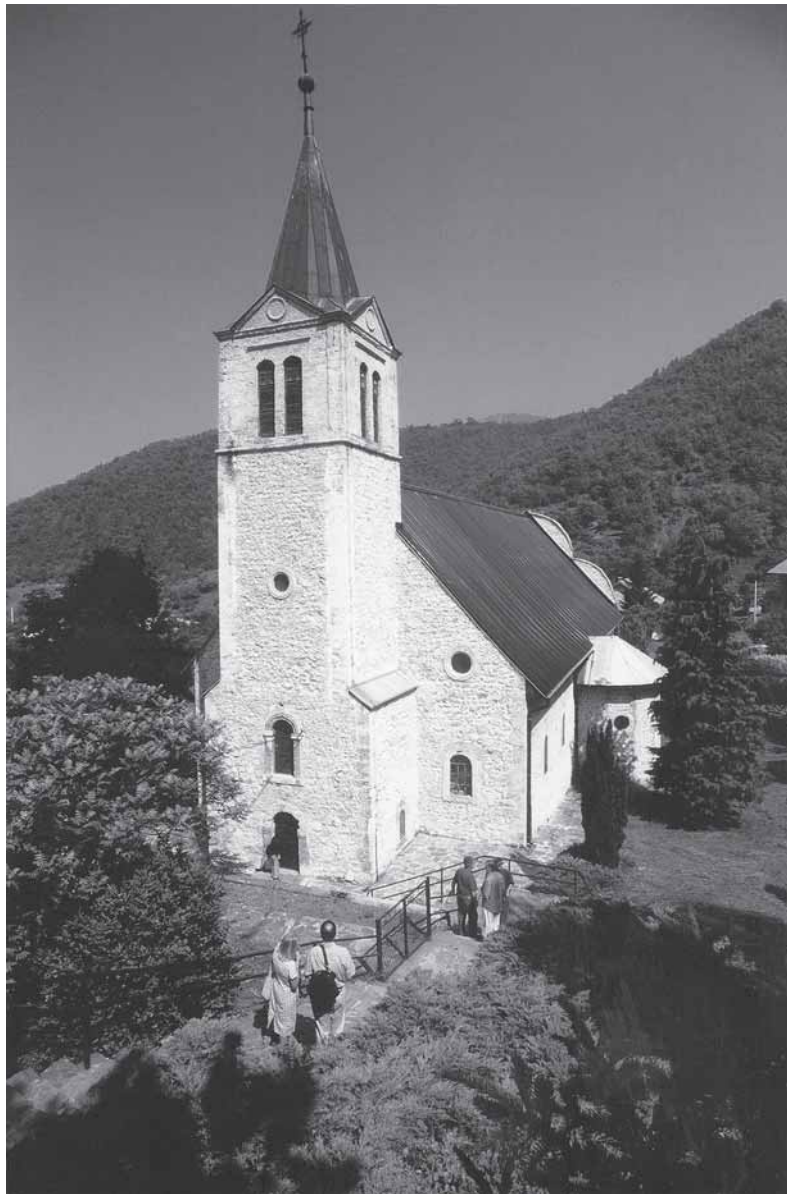
Okomita podjela pročelja veoma je zanimljiva jer se očitava samo u trolisnoj zoni: par pilastara kreće od donjeg vijenca, simetrično između triju okruglih prozora, prelazi gornji vijenac i završava po sredini lučnog polja, ne noseći ništa, naglašavajući prazninu, zaborav svake šifre služnosti i čistu volju za ornamentalnom igrom na zidu.

Profilacije svih otvora plitke su i jednostavne, renesansnog predloška. Plasticitet im sada naglašava i skinuta žbuka. Portal oblog luka dvostruko je uokviren: u lučnom okviru naznačeni su kapiteli i zaglavni kamen, a u četvrtastom oko njega na kapitelima počiva profilirani nadvratnik. U polju između dvaju okvira nalazi se kamena ploča s natpisom.⁸ Monofore i niša s kipom uokvirene su poput lučnog portala, a i proporcionirane poput njega, iz čega također proizlazi sklad ovoga pročelja.

Sjeverno i južno pročelje rastvoreno je nizom monofora oblog luka, jednakih onima na zapadnom pročelju. Bilo bi ih po

šest u pravilnom nizu da na mjestu četvrte, gledano sa zapada, nisu poligonalne kapelice, svaka rastvorena s dva okulusa. Na sjevernoj strani ispod četvrte monofore, gledano sa zapada, portal je otprilike jednak onome glavnom, prozor štoviše počiva izravno na njemu. Iz istočnog pročelja izbačen je zvonik. Desno i lijevo od njega po monofora s okulusom iznad sebe, jednaka prethodnima (iznutra zazidane). Sam korpus zvonika nešto se sužava od trećine visine. Na dnu u sredini lučni portal, uži i jednostavnije uokviren od dvaju ostalih. Na sjevernom i istočnom zidu po mala monofora šezdesetak centimetara od zemlje. Iznad portala monofora s gotičkim kopljastim lukom, reklo bi se prema predlošku venecijanske cvjetne gotike. Na sredini zvonika okulus. Vrh je označen gornjim i donjim vijencem, uglovi pilastrima; u četiri polja četiri bifore oblih lukova s natprozornikom. Iznad tih polja trokutasti zabati sa slijepim okulusom u sredini. Kapatorna visok je šiljak zvjezdastog presjeka, poput zatvoreneog kišobrana. Najgornja zona zvonika razlikuje se po obradi materijala i po naravi oblika od ostalog dijela crkve. Vjerojatno je zvonik građen dulje, trebalo ga je i olakšati, a možda je došlo i do personalnih i konceptualnih mijena. Bez obzira na to što crkva djeluje jedinstveno i skladno, taj je vrh zvonika nešto shematičniji, bifore nisu dio jedinstvenog sustava proporcija otvora: dulje su i uže, bliže ideogramskom pamćenju zvonika.

Unutrašnjost crkve jednostavna je dvorana metar debelih zidova: artikulirana je uzduž lukovima prozora i (profiliranim) ulazima u kapelice. Proporcije otvora savršeno su usklađene. Desno i lijevo od oltara dvojica lučna vrata vode u sakristiju

Ovčarevo, Sv. Mihovil, pogled s istoka
Ovčarevo, St Michael, view from the east

(prizemlje zvonika), a desno i lijevo od njih dvije plitke lučne niše (sazidane monofore, produžene do poda) pozadina su dvjema skulpturama.

Izvanredno riješena svjetlost (sa strane, sakrivena, odozdo prema gore) pruža prostoru pravi dramatski sadržaj, prava je dinamična jedinica njegove raščlambe i sredstvo kojim se vrednuje treperavi zid od lomljenca. U toj monumentalnoj dvorani od tame i svjetlosti mali broj biranih suvremenih umjetničkih djela⁹ surađuje na (sakralnom) smislu prostora: vitroi na svim oknima filtriraju i preobražavaju vanjski svijet i stvarnost, skulpture označuju ljudsku mjeru, mozaik u svetištu jedini je koloristički i narativni ekran, uz reljefni križni put, koji također funkcionira podržavajući arhitekturu.

Demontaža jedne atribucije

Začudna pojava i izniman izbor predložaka ove crkve izazvali su razumljivu znatiželju o autorima i okolnostima njezina nastanka. Relativno kasni datum toga nastanka, petnaest godina nakon prvog vala značajnije sakralne izgradnje u Bosni, navodio bi na očekivanje nekog rutiniranijeg, izvijenijeg, možda šablonskijeg i u vremenu kasnijeg stilskog repertoara uzoraka: nekog dugovjekog klasicizma ekletičkog tipa kakav kao ponornica teče kroz vrijeme od Palladija nadalje. No bitni prizor crkve, zapadno pročelje, prizor je jasne ranorenesansne evokacije, koji smjesta napominje niz crkava trolisnog pročelja u Dalmaciji, ali još više u Veneciji – od Sv. Spasa u Dubrovniku do San Zaccaria ili San Michele in Isola... A cvjetnogički prozor na zvoniku djeluje

Ovčarevo, crkva sv. Mihovila, južna strana
Ovčarevo, St Michael, view from the south

kao tako neodoljiva venecijanska uspomena da se projektant crkve zaista može pretpostaviti i tražiti u laguni. Dakako da je Sv. Mihovil u Ovčarevu neporeciva arhitektura devetnaestog stoljeća, arhitektura koja se ne trudi beskrajno udaljavati renesansu od romanike i nije samo djelo pamćenja nego i (kreativnog) zaborava: već smo spomenuli defunkcionaliziranu raščlambu zapadne fasade. No njezin je historicizam tako lokalno usmjeren da pretpostavka i nije bila nelegitimna.

S povijesti arhitekture je tako: često se, ili u pravilu, pamti i bilježi investitor; darovatelji; ponekad se spominju graditelji; znade se koji je moćnik rezao vrpцу na otvaranju. Imena arhitekata, autora planova, mnogo se teže nalaze. Tako i u ovom slučaju.

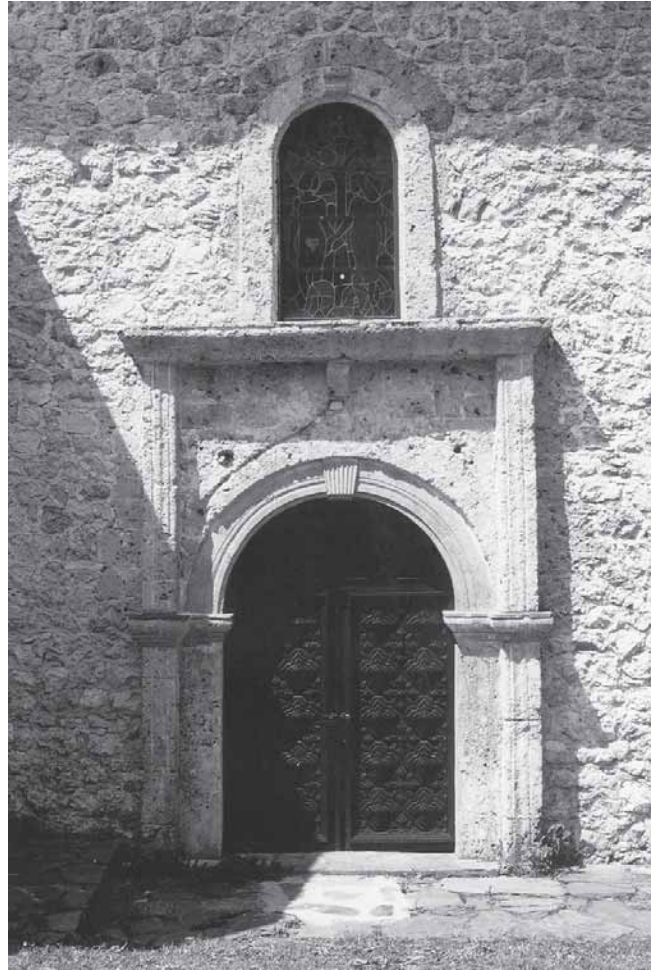
Na ploči nad glavnim portalom potpisao se župnik fra Jako Baltić. On je prethodno gradio crkvu i samostan u Gučkoj Gori, o čemu piše u svom *Godišnjaku*.¹⁰ Gradnja je započeta 1857. Baltić kaže: »Plan gradnje i namišće, po komu se je moralo ravnati u građi crkve i samostana, viešta desnica istog prisvitlog gospodina skroji i učini.«¹¹ Prisvitli gospodin je fra Marijan Šunjić, biskup, zaslužni lik franjevačke i bosanske povijesti, kojega je Baltić osobito poštovao. Vjerojatno u klišee vremena spada i pripisivanje arhitektonskog projektiranja (ma

kako zaslužnom i sposobnom) biskupu. Baltić je sedam godina nadzirao tu gradnju, a na njoj spominje protomagistra Antu Cicilianija.¹² Premješten iz Guče Gore u Jardol (Vitez) pa u Ovčarevo (tada Orašje) 1867., Baltić započinje gradnju crkve, koju kao završenu ubilježuje na spomenutoj ploči s godinom 1869. Arhitektonske pojedinosti crkve u Ovčarevu podsjećaju na pojedinosti gučogorskog samostana, onoliko koliko se još danas razabiru (iste monofore oblog luka i njihovi okviri). 1858. godine za crkvu u Kraljevoj Sutjesci kaže se da je bila »iznova izidana u talijanskom slogu«.¹³ 1863. započeta je gradnja nove franjevačke crkve u Imotskom. Graditelj joj je Antun Ciciliani, a nacrt crkve je djelo fra Francesca Marije da Vicenza, svjetovnog imena Matteo Lorenzoni.¹⁴

Ne znajući dovoljno o fra Francescu Mariji da Vicenzi, autorica ovoga priloga iz tanane je mreže »talijanskih veza« pretpostavila mogući udio ovoga kapucina u projektiranju ovčarevske crkve. Baltić vodi gradnju crkava u Gučkoj Gori i Ovčarevu, koje pokazuju srodne arhitektonske elemente. Ante Ciciliani protomagistar je crkve na Gučkoj Gori, kojoj se ne zna projektant, odnosno kaže se da je to biskup Šunjić, i u Imotskom, gdje se zna projektant – fra Francesco Maria da Vicenza alias Matteo Lorenzoni. Sutjeska je građena »u ta-

Ovčarevo, crkva sv. Mihovila, južni portal i kapelica
Ovčarevo, St Michael, south portal and the chapel

Ovčarevo, crkva sv. Mihovila, južni portal
Ovčarevo, St Michael, south portal

lijanskom slogu«. Cijeli taj puzzle govorio bi o jednoj snažnoj projektantskoj prisutnosti koja obilježava franjevačke gradnje polovice devetnaestog stoljeća onako kao što će Vancaš i Paržik obilježiti prijelaz devetnaestog u dvadeseto. Fra Francesco Maria da Vicenza, Matteo Lorenzoni, bio bi takva moguća stvaralačka osobnost, a sama crkva u Ovčarevu svojim se venecijanskim sugestijama nudila kao atribut za pretpostavku.

Fra Francesco Maria da Vicenza veoma je zanimljiva osoba.¹⁵ Njegovi su franjevački ideali bili tako duboki da unatoč visokoj naobrazbi i ugledu (bio je pratilac petorice provincijala svoga reda) nikada nije htio prestopiti status brata laika. Takoreći od malih nogu ušao je u svijet arhitekture, bavio se i ostalim plastičkim disciplinama – kiparstvom i slikarstvom (osobito minijaturom). 1863. primio je zadaću da ode kao projektant u Hercegovinu,¹⁶ gotovo kao u misijski kraj. Autorica najvažnije studije o fra Francescu, Bianca Betto, kaže da je tamo »njegov rad bio veoma tražen i da se mnogo razdavao«. ¹⁷ 1867. već je poslan na Korziku, odakle 1870. ide u Trst na posvećenje crkve prema vlastitu (nažalost izmijenjenju) projektu, a 1871. kreće u Brazil.¹⁸ Spominje se brzi-na kojom projektira i predaje svoje projekte (za neko-

liko dana boravka u Bastiji ili Bayonni...). Dakako da to znači kako su mnogi projekti doživjeli izmjene, u manjoj ili u najvećoj mjeri. Osim onih radova koje Bianca Betto navodi u tekstu i u prilogu prema autografu fra Francesca Marije da Vicenza (projekt temelja za mostarsku katedralu; trobrodna crkva u Širokom Brijegu; novo krilo samostana Manje braće, djelomično izvedeno; projekt za crkvu, samostan i seminar istih redovnika u Hercegovini; projekt za župnu crkvu, kuću i školu u Viličiću; župna crkva u Imotskom, izvedena; druga župna crkva pokraj Imotskog; povećanje župne crkve u Izoli u Istri; most sa sedam lukova na rijeci Mladi kraj sela Veljači, čemu treba dodati i most na Ugrovači, u Hercegovini),¹⁹ moguće je dakle pretpostaviti i niz drugih radova, projekata, djelomičnih projekata, sugestija, možda i izvedbi – zatim djela primijenjenih umjetnosti, kako u Hercegovini, tako na putu od Istre do Hercegovine i natrag, dakle u Dalmaciji. Od Hercegovine do Bosne ne treba mnogo, pogotovu zbog dinamike kretanja i premještanja unutar franjevačke zajednice. Te su pretpostavke, nažalost bez dokaza, iznosili i drugi istraživači fra Francescova djela.²⁰

Uvid u dostupna ostvarenja i nacрте fra Francesca Marije da Vicenza, međutim, otklanja zasada ove privlačne pretposta-

Ovčarevo, crkva sv. Mihovila, zapadno pročelje
Ovčarevo, St Michael, west façade

Ovčarevo, crkva sv. Mihaela, zapadni portal
Ovčarevo, St Michael, west portal

vke. Historicizam fra Francesca jasno se poziva na Palladija (kojega fra Francesco izričito naziva »besmrtni moj učitelj Palladio«),²¹ i na svoj je način prerađeni stil. Đuro Basler²² u tome stilu vidi i utjecaj njemačkog neoklasicizma. Oblici su puni znanja i korektnosti, ali sa stanovitom dozom zahlađenosti i tvrdoće. Bez obzira na venecijansko porijeklo fra Francescove morfologije, teško bi njega bilo pretpostaviti kao autora crkve u Ovčarevu, unatoč podudarnostima u vremenskoj shemi, blizini u prostoru djelovanja i poveznim osobama.

Tako crkva u Ovčarevu i dalje nema autora, ali je demontaža ove atribucije barem ukazala na postojanje cjelovitih vremenskih »blokova« u sakralnoj gradnji Bosne i Hercegovine. Blok ranog historicizma, koji je i u posljednje doba znatno osiromašio razaranjem crkve u Gornjoj Dubici kod Odžaka,²³ a zakriven je obnovama *fin de siècle*a, vjerojatno čuva vrijedne spoznaje o bosansko-dalmatinsko-venecijanskim, a i drugim, vezama.

Djelo samo

Ne zna se autor, ali postoji djelo. I unutar onoga što nam je ostalo od sakralnih zdanja treće četvrtine 19. stoljeća u Bo-

sni crkva u Ovčarevu izdvaja se iznimnom snagom i kakvoćom. Kaže se za nju da je stilom krajnje jednostavna i izvana skromna.²⁴ To je istina, ali ne i smisao istine. Jednostavnost crkve u Ovčarevu namjerna je i pokazuje svijest, volju i stil nepoznatog projektanta. I kao plastika u prostoru, i kao prostor u volumenu, ona je superiorno proporcionirana, nadmašujući skladom mnogo složenije, višebrodne, svodene, ukrasima obilježenije crkve. Ona jest odgovorila namjeni, ali tu namjenu prevršuje na onoj razini na kojoj se umijeće pretvara u umjetnost, izvršena zadaća u umjetninu. Sustav njezinih proporcija, usklađenost mjere njezinih otvora, rezultat su nečijega talenta i znanja, nečijega spontanog, reklo bi se povijesnog, dara. Bez obzira na to što je Sv. Mihovil u Ovčarevu neorenesansna crkva – tamo gdje se nalazi ona je renesansa. Ona zastupa ne maniriranost stila, ne knjigu predložaka, ne eklektičku slobodu i proizvoljno miješanje oblika i kodova, nego strogost, disciplinu, svodjenje na bitno. To-liko dramatična unutrašnjost crkve rijetko se gdje može vidjeti. Ovdje je trenutak da se pohvali ne intervencija arhitekata i sustegnutost konzervatora, nego instinkt trojice fratara koji su crkvu obnavljali. Oni su je prvi pročitali, doživjeli, prepoznali poruku graditelja i nastavili u njegovu duhu. Oslobodivši kamene zidove, obijajući ih vlastitim rukama, »iz ljubavi prema kamenu«, kako reče jedan od njih – fra Stjepan Pavić, fra Nikola Bošnjak i fra Augustin Tomas učinili su nov zahvat ali novom gestom pogodili i ojačali staru bit.

Ovčarevo, crkva sv. Mihaela, unutrašnjost
Ovčarevo, St Michael, interior

Povezali su crkvu s brdom, s daljinama i s poviješću; odnosi- ma svjetlosti i tame dodali su nježnosti. I da pohvala bude cijela, ne zatekavši opreme u crkvi, dozirali su suvremene umjetnine na minimalistički način, strogo ih povezujući s arhitekturom; umjetnine koje su zamislili, izabrali i postavili s kompetencijama i ambicijama. Dovoljno je reći da su u Ovčarevu najbolji vitroi Slavka Šohaja (posebno okulusi s ribama i ovcama te autoportret), možda i najbolje djelo svoga žanra nakon Dulčićevih vitroa u franjevačkoj crkvi na Kaptolu u Zagrebu.

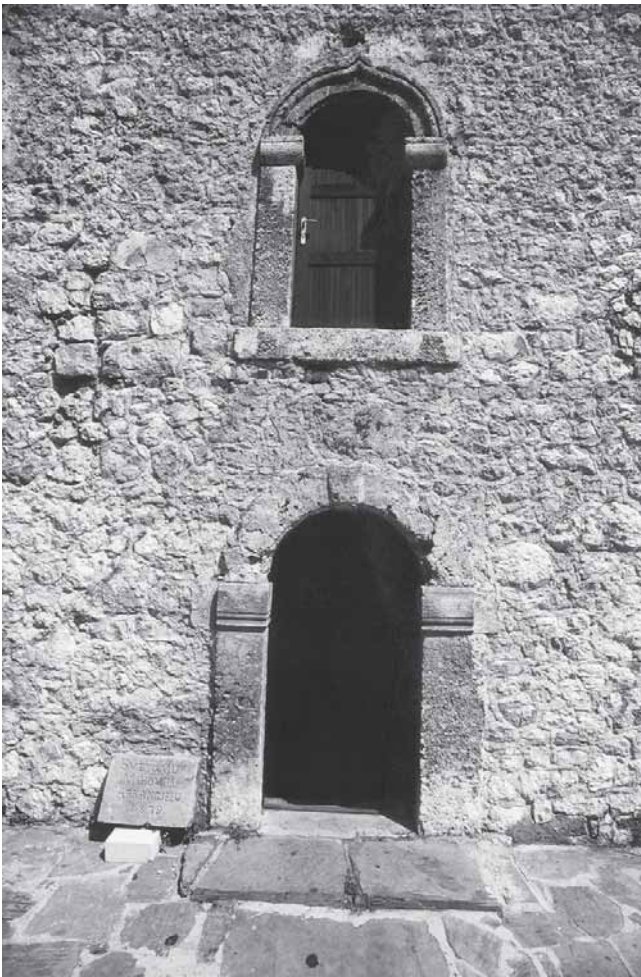
Eklektika devetnaestog stoljeća dovodi do bizarnih rezultata. Dovoljno je pogledati crkvu u Dolcu kraj Travnika i vidjeti od kakvih se sve raznorodnih elemenata sastoji njezin šarm. Crkva u Ovčarevu djeluje cjelovito i jedinstveno, ona uznosi i miluje sjećanje na *quattrocento*, bez obzira što smo na njezinu zapadnom pročelju očitati ne akademsko devetnaestostoljetno pamćenje, nego devetnaestostoljetni grafizam zaborava. No prisnost sjećanja najjače se i najnesvjesnije, kao neki unutrašnji imperativ, kao biološki impuls, očituje na istočnoj strani crkve, na dnu tornja, u gotičkoj monofori. Mi se, dakako, sjećamo kompozitnih ostvarenja dubrovačke renesanse – npr. palače Divone – koja su gotiku shvaćala kao reprezentativni stil, upotrebljavajući je na istaknutim mjestima, povlašćujući njezinim oblicima *piano nobile* i uopće točke visokog sjaja. Arhitekt Ovčareva ne preno-

si taj kod reprezentativnosti. Njegova je cvjetnogotička monofora, njegov kopljasti luk, gotovo skriveni potpis. On pamti taj međuodnos i prenosi ga jedva primjetno, ali ga prenosi, jedinstveno i neporecivo. Prije nego iz Dubrovnika, on domahuje odnekud s lagune. Pojava te monofore nosi u sebi neku čudesnu ozbiljnost. Ona je kao neki zavičaj na potplatima. To nije historicistička metafora. To nije povijest koja se ponovila, nego ona koja se nastavila. To crkvu u Ovčarevu čini jedinstvenom ne samo u Bosni. Ako je i historicizam historija, a dakako da jest, takva historicizma u Hrvatskoj nema. Niti mi je drugdje poznat takav primjer.

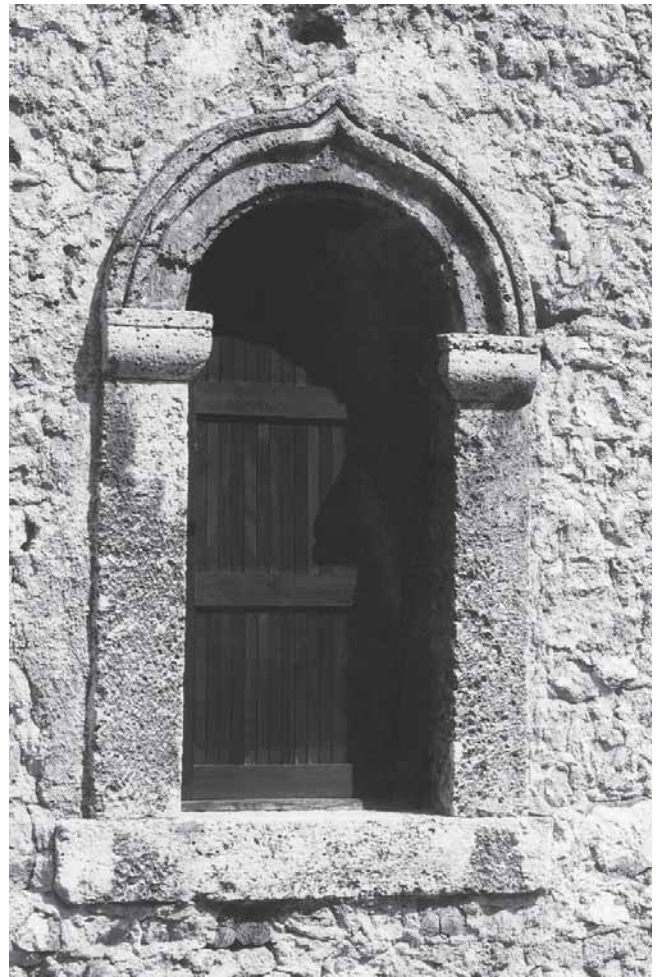
U trolisnom pročelju, u gotičkoj monofori prelila se laguna do obronaka Vlašića i tamo umrla. Crkva sv. Mihovila u Ovčarevu jest, da posudim iz naše devetnaestostoljetne literature, smrt Venecije. Ta smrt, međutim, alkemijske je naravi. Ona Bosnu, gdje je svaka memorija bila ugrožena, obilježava kao zemlju dugog pamćenja. Za Bosnu Sv. Mihovil u Ovčarevu kapitalan je spomenik. Za nas, ovdje u Hrvatskoj, koji loše volimo svoje katedrale i uopće svoje spomenike, ona je dokaz jedinstva po Mediteranu, pouka tihih ljubavi, zadivljujuća igračka vremena. U struci dragocjeno djelo između naravi historije i historicizma, u životu lekcija poniznosti koju nam daje vrijeme uzmičući iz linearnih shema razvoja i napretka.

Ovčareva se zato uvijek treba sjećati unaprijed.²⁵

Ovčarevo, crkva sv. Mihovila, istočni portal
Ovčarevo, St Michael, eastern portal

Ovčarevo, crkva sv. Mihovila, pogled na istočni prozor
Ovčarevo, St. Michael, view of the eastern window

Bilješke

- 1
Ostale dvije su stara crkva u Varešu i crkva u Dolcu kraj Travnika.
- 2
JAKO BALTIC, Godišnjak događaja i promine vremena u Bosni 1754–1882, Sarajevo, Zagreb, Synopsis, 2003., 371.
- 3
Negdašnje shvaćanje euharistijskog posta obvezivalo je svećenika da ne drži više od jedne mise dnevno, pa se na župama s jednim svećenikom na jednoj misi morao okupiti sav puk.
- 4
ĐURO BASLER, MARKO KARAMATIĆ, ANDRIJA NIKIĆ, MARKO ORŠOLIĆ, Osvrt na prošlost triju samostana – sticanje i čuvanje kulturnoga blaga u njima, u: Stari franjevački samostani BiH, Kr. Sutjeska, Kreševo, Fojnica, sv. 1, Sarajevo, Udruženje katoličkih vjerskih službenika u SR BiH u suradnji sa samostanskim upravama, 1984., 7–10.
- 5
»Prvu župsku crkvu u Ovčarevu koja i danas postoji i biva sve ljepša, podigao je neumorni graditelj fra Jako Baltić. To mu je bila glavna briga od početka njegovog župnikovanja, od 1868. Baltić je zamolio travničkog kajmakana Ahmeta da mu za gradnju crkve pribavi ferman,

ali nije čekao da ga i dobije jer mu se nije ni nadao. Gradio je istovremeno i crkvu i župni stan i radio lukavo. Župnik je gradio, a kajmakanu su stalno stizale pritužbe. Nekoliko puta dolazila je i komisija u izvidanje i uvijek zaticala radnike na zidovima župskog stana za koji je fra Jako imao dozvolu. Fra Jako je znao kad će pozornici doći i uvijek je u zadnji čas prebacivao radnike s crkve na župni stan. Kajmakanu dosadile pritužbe, te odluči sam posjetiti fra Jaku i vidjeti šta on to u Ovčarevu radi. I on je zatekao radnike na kući, ali je vidio i zidove crkve, već visoko izrasle. Kad je sve pregledao, upustio se s fra Jakom u razgovor:

– Fra Jako, ti praviš crkvu? – Hajir, gospodaru. Ja pravim kuću, gdje ću stanovati, a ti si mi, gospodaru, dozvolio.

– A što je ono za kućom, fra Jako?

– Ono je, gospodaru, kuća za narod i goste. Pa eto, to mi je zabranjeno praviti, jer age i bezi misle, da će to biti crkva, a to dalje i ne pravim.

– Hm. Kuća za narod i goste, A hoće li tu biti soba?

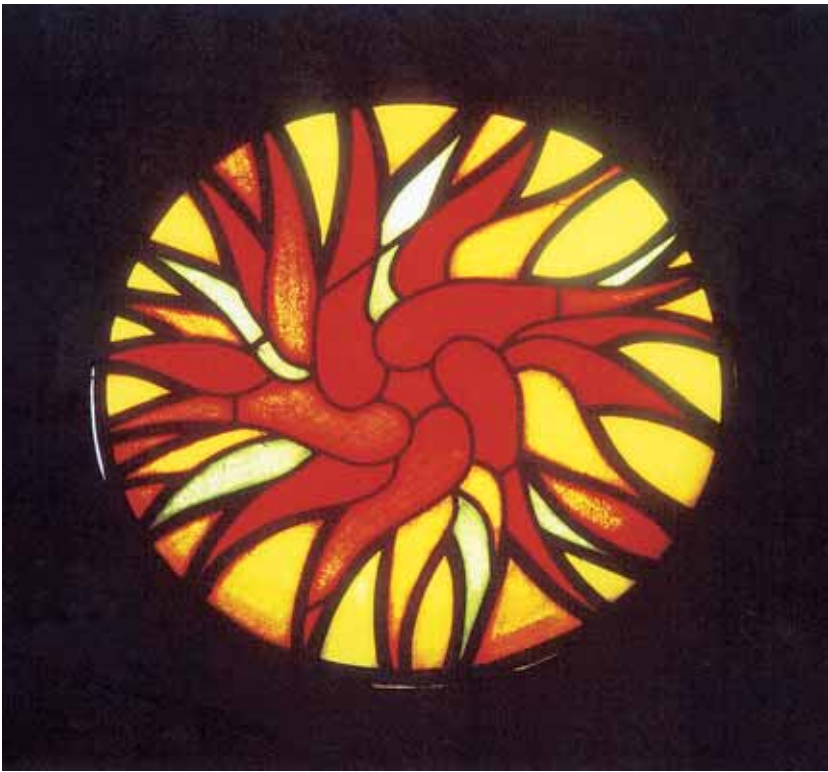
– Neće gospodaru. Tu će biti samo četiri zida, da se narod i gosti, kada mi dođu mogu sakriti od kiše.

– Vallah i billah, nisam ni take kuće nikada vidio.

– Istina, gospodaru, ali mi siromašna raja zadovoljni smo tim, da smo u suhu, a ne gledamo niti tražimo kakvih udobnosti; pa ipak bezi i age ni tako nam siromaški ne dopuščaju živjeti. Nego gospodaru, istermisun kavu popiti?

– Peke!

Unidju u kuću. Župnik posadi kajmakana na sećiju, rekav mu:

Ovčarevo, crkva sv. Mihovila, vitroi Slavka Šohaja
Ovčarevo, St Michael, stained-glass windows by Slavko Šohaj

– Otur, gospodaru! Kajmakan sjede i šapće: Kuća sa četiri zida, bez soba, za narod i goste! Vallah i billah, nisam čuo.

– Jest, gospodaru, nastavi fra Jako, ono mi je zabranjeno dalje zidati. Jer je to u oku bezima i agama, a takovim pametnim ljudima (kao što si ti) lako je dokazati. Ja znam, gospodaru, što su šerijatski kanuni, kojih nikad nisam kršio, pa nisam rad ni otsele proti kanunima raditi.

– Tako je, fra Jako, i ja ne vjerujem onim, koji te tuže.

– Jest, gospodaru! Istermisun čibuk zapaliti?

– Isterum.

Fra Jako napuni lulu i natače dug čibuk, dade kajmakanu, ovaj primi i reče: evala, aškolsun! Fra Jako nastavi: Gospodaru, ima svakakvih ljudi, iznose svašta na poštene ljude, a ti mene dobro poznaš, ko i ja tebe, da si uvijek svakom jednaku pravdu krojio. Onako nepoštenim ljudima, gospodaru, morala bi se kapija ucumetska zatvoriti.

– Pa zar ti, fra Jako, nešto mariš, što su oni tebe tužili?

– Gospodaru, dok je Boga i tebe, ja se ne bojim onih kokošara.

– I ja kažem, fra Jako! Kad ja kažem, da ono nije crkva, pa makar i bila, ne mogu ti oni ništa učiniti.

– Akšolsun, gospodaru! Takih nam treba gospodara!

Kajmakan popije kavu uz čibuk, a fra Jako mu još za lijepe riječi njegove stavi u ruku tri zlatna dukata.

– Evala, fra Jako! Fra Jako, ne boj se!

Ode kući.

Župnik nastavi crkvu zidati. Povjerenstva nisu više dolazila. Crkva se sagradi, a tako i župni stan, a Turci, kad su vidjeli da mu ni kajmakan neće ništa, i sami ušutješe. Istom po svršenom poslu stiže mu ferman, da može crkvu praviti. Fra Jako učini fermanu temena i pohrani ga na njegovo mjesto.«

LADISLAV Z. FIŠIĆ, Korijeni i život. Povijest župe Dolac s osvrtom na ostale župe lašvanske kotline, Visoko, Župski ured Dolac, 1978., 102–104. (Autor navodi da je citat preuzeo iz: O. J. MATKOVIC, Život o. Jakova Baltića, Sarajevo, 1908., pretiskano iz »Serafinskog perivoja«, 52–54)

6

Obnovu su poduzeli tadašnji župnik fra Augustin Tomas i kapelani fra Stjepan Pavić i fra Nikola Bošnjak. Uglavnom ju je vodio akademski kipar Zdenko Grgić iz Sarajeva, a tehnički realizirao ing. arh. Mišo Subotić, također iz Sarajeva, uz konzultaciju stručnjaka Zavoda za zaštitu spomenika kulture BiH. Vrijedi spomenuti da su navedena trojica fratara u isto vrijeme postavila kraj crkve Grgićevu bistu Ive Andrića.

7

Zbog visine na kojoj se nalazi o skulpturi je ovom zgodom bilo teško nešto reći. Lik sv. Mihovila ostao je bez glave i bilo bi ga potrebno restaurirati.

8

Tekst teče u dva paralelna stupca, a glasi:

NA POŠTENJE SVETOG MIHOVILA
DUHA PRISVITLOGA ARKANGELA
ŽUPNIK S DOBRIM PUKOM ORAŠKIM
REDOVNICIM DOBROČINITELJIM
UZDAGOŠE OVU SVETU CRKVVU
BOGU SVIH STVARIH STVORITELJU
ZA ČINITI POKLON I MOLITVU
UTOČIŠTE JAKO BRANITELJU
O VELIKI BOŽJI DVORANINE
NAS S NEBESKE POGLEDAJ VISINE
BRANI NAS OD NEPRIJATELJA HOLI
KOJE NAS SVEKOLIKE OKOLI
I ONAMO NAS SVE SKUPA VODI
GDINO SE VIČNO VESELJE PLODI
VEL.ČAST.I POŠT.O.JAKO BALTIĆ.1869.

- 9
Sva su djela nastala po izravnoj narudžbi od 1975. do 1979.: Zdenko Grgić, *Proslava svijeta*, mozaik; Zdenko Grgić, *Križni put*, reljefi u drvu; Zdenko Grgić, *Ivan krsti Isusa*, kucani bakar; Zdenko Grgić, *Pietà*, kucani bakar; Josip Poljan, *Sveti Franjo*, bronca; Marija Ujević, *Sveti Anto*, bronca; Josip Marinović, *Madona s djetetom*, kamen; Slavko Šohaj, 23 vitroa, biblijski prizori; Antun Jakić, glavni i bočni portal, drvo.
- 10
JAKO BALTIĆ (bilj. 2), 267–274.
- 11
JAKO BALTIĆ (bilj. 2), 272.
- 12
JAKO BALTIĆ (bilj. 2), 273.
- 13
Fra RAFO BARIŠIĆ, Franjevači samostan i crkva u Sutjeskoj, u: *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, 1890., 37.
- 14
MILAN IVANIŠEVIĆ, Crkva svetog Franje Asiškog u Imotskom, u: *Čuvari baštine*, Zbornik radova simpozija u prigodi 250. obljetnice prijenosa franjevačkog samostana u grad Imotski, Imotski, 1989., 327.
- 15
Opsežnu studiju o njegovu životu i djelu, na koju se pozivaju svi kasniji istraživači, objavila je:
BIANCA BETTO, Fra Francesco Maria Lorenzoni da Vicenza – l'uomo e l'artista, u:
Collectanea Franciscana, XXXV, Roma, 1965., 136–165.
- 16
BIANCA BETTO (bilj.15), 141.
- 17
BIANCA BETTO (bilj.15), 141.
- 18
BIANCA BETTO (bilj.15), 141.
- 19
DŽEMAL ČELIĆ-MEHMED MUJEZINOVIĆ, Stari mostovi u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, Veselin Masleša, 1969., 235.
- 20
BIANCA BETTO (bilj.15), 149., bilješka 36.
»Podaci skupljeni u Hercegovini 1942. od o. Giovannija Paolina, vojnog kapelana u Bosni (pismo od 29. srpnja 1942. upućeno o. Davidu da Portopruaro, koje se čuva u Arhivu otaca kapucina u Mestre), potakli bi na pretpostavku da djela ima više; ali nema nikakve mogućnosti za konkretne dokaze jer su ratovi razorili i dokumente iz samostanskih arhiva.«
- 21
BIANCA BETTO (bilj.15), 142, bilješka 20.
- 22
ĐURO BASLER, Mateo Lorenzoni (1804–1880), graditelj franjevačke crkve sv. Petra i Pavla u Mostaru, u: *Regiones Paeninsulae Balcanae et Proximi Orientis. Aspekte der Geschichte und Kultur*. Festschrift für Basilius S. Pandžić, Bamberg, 1988., 369–379.
- 23
Vidi fotografiju u: STJEPAN PAVIĆ: Sluga Božji fra Šimun Filipović. Život pozoran na vječnost, Sarajevo – Zagreb, Svjetlo riječi, 2004., 42.
- 24
LADISLAV Z. FIŠIĆ (bilj. 5), 104.
- 25
Zahvaljujem prof. fra Stjepanu Paviću, koji mi je pokazao crkvu u Ovčarevu i pribavio mi sve izvore i građu kojima sam se koristila za ovaj prilog. Zahvaljujem mr. Davorinu Stepincu na arhitektonskoj snimci i Milanu Drmiću na fotografijama, na ljubaznoj i kolegijalnoj suradnji kojom su obojica popratila ovaj rad.

Summary

Željka Čorak

St Michael in Ovčarevo between History and Historicism

This paper deals with a very interesting specimen of 19th century church architecture in which it is hard to distinguish between continuity and revival, where history merged with historicism. This is the Church of St Michael in Ovčarevo near Travnik, completed in 1869–1870. Its style is essentially characterised by the west façade done according to a *quattrocento* trefoil model. It might perhaps be modelled after some churches from the Dalmatian coastline, perhaps Dubrovnik (St Saviour) or, more likely, from Venice. This trefoil façade does not indicate the layout of the vaulting, but is rather a stage-flat, affixed onto what would be given by the cross section of the roof with a two-slope roof, i.e., onto a façade with a triangular gable. On the eastern side, at the base of the bell tower, a single-light window with a spear shaped arch is executed, a literal element of Floral Gothic, which together with the Renaissance façade, transmits the composite style through the ages. This is architecture of the imitative type and of unwavering historical faith. But the copying also shows elements of creative forgetfulness: both in the tectonic elements, that is their adumbrations (a few pilasters that should have been carrying a cornice end up in the air, bearing nothing), and stylistic coding (the Floral Gothic is not used for decorative or showcase purposes, rather almost covertly, a

secret signature as it were). This kind of creative forgetfulness belongs above all to the 19th century. These stylistic echoes are placed on a building of very graceful proportions and a fine, dramatic space that through the restoration and the input of contemporary works of art gained in value.

Since through the ages of the Turkish rule in Bosnia, Christian religious architecture in the country was provisional and characterised by mimicry, almost nothing has actually remained of it. Thus the church in Ovčarevo is one of the three oldest in Bosnia that still have their original form. Its historicism stands there for the history that has been lost, and gives it a particular meaning. The paper deals with research into the possible architect of the church. The client for the building was the celebrated chronicler Fra Jako Baltić. Many clues lead to the Vicenza Capuchin Fra Francesco Maria alias Matto Lorenzoni, who is proved to have worked as architect in Herzegovina, and his Dalmatian contractors certainly appear in other buildings of Fra Jako Baltić. But stylistic analysis alas makes it necessary to reject this hypothesis. It has however drawn attention to the whole complex of Bosnian/Dalmatian/Italian connections in the mid-19th century, to the very lively production immediately after the Omer Pasha Latas liberalisation of 1853, which faded away again the next phase of restoration at the turn of the century. The stylistic position of the church in Ovčarevo can be assessed as being unique, not only in Bosnia and Herzegovina, but also in Croatia, with which it is linked in Mediterranean unity. In addition, its overall architectural value makes it a first-rate monument of culture.

Key words: religious architecture, 19th century, Ovčarevo, St Michael's, historicism, the composite style